

– E S S A Y –

Ontstijg de succesparadox

“Ik heb altijd goed kunnen relativeren. Dat geeft mij een zekere onafhankelijkheid van geest, maar zorgt zo af en toe ook voor een licht gebrek aan doelgerichtheid. Want: doelgerichtheid is het gedeeltelijk opgeven van je denkvrijheid. Wie compleet vrij is in zijn denken, is vrij van een doel. Maar het omgekeerde is dus ook waar: hoe doelgerichter het denken, hoe minder vrij. En dat heeft ook negatieve consequenties: het zorgt ervoor dat we dezelfde paden blijven bewandelen, ons handelen baseren op dezelfde aannames en niet meer in staat zijn om onze eigen gedachten kritisch te bekijken.” Organisatiefilosof **Minke Tromp** bleef tijdens haar filosofische trainingen in het bedrijfsleven maar tegen dit probleem aanlopen, en dacht na over een eventuele oplossing. Ze gaf het probleem ook een naam: de succesparadox.

TEKST ROOS VAN HENNEKELER

In zekere zin is het beperken van onze denkvrijheid natuurlijk de bedoeling: dat is wat we ‘focus’ noemen. Toch is er een probleem: het zit in deze manier van denken besloten dat ze steeds meer ruimte opeist, doordat ze in haar doelmatigheid sterk gericht raakt op efficiëntie: het beter en sneller bereiken van het doel. Maar die begrippen zijn onverzadigbaar, het kan immers altijd beter en sneller. Op die manier heeft focus de neiging om snel om te slaan in blinde focus – zeg gerust tunnelvisie – en loop je het risico een slaaf te worden van je eigen doel. Dat is kwalijk, om meerdere redenen.

Ten eerste: wie totaal in beslag wordt genomen door instrumenteel denken heeft de neiging om continu dezelfde paden te bewandelen. Creativiteit en instrumentalisme staan elkaar in de weg. Juist door even het doel los te laten – even stil te

durven staan – komen er nieuwe ideeën en mogelijkheden te voorschijn. Daarnaast wordt het onmogelijk om het doel zelf te evalueren. Het doel wordt iets dat boven het denken staat, iets dat het denken leidt en als zodanig zelf niet meer kritisch wordt bekeken. Dat is niet alleen onhandig; het kan zelfs gevaarlijk zijn. Het is wat filosofe Hannah Arendt ‘de banaliteit van het kwaad’ noemde – het feit dat, volgens haar, het meeste kwaad niet gedaan wordt uit slechtheid, maar uit het ontbreken van een interne dialoog; een gebrek aan reflectie ten opzichte van een doel.

INSTRUMENTEEL DENKEN

Dat brengt ons bij de vraag: is het ook mogelijk om instrumenteel te denken zonder in één van deze valkuilen te stappen? Maar laten we, voordat we die vraag beantwoorden, het instrumentele denken eerst eens nader bekijken.

MINKE TROMP: "LEVEN ALSOF DE
EEUWIGHEID VOOR JE LIGT."

Het instrumentele denken wil weten waar het heen gaat. Het onderneemt geen stappen waarvan het zelf van tevoren niet precies kan inschatten waar deze toe leiden. Terwijl: het zijn juist deze stappen die voor vernieuwing en daarmee vooruitgang zorgen. Immers, als we van tevoren weten waar iets toe leidt, dan is dat omdat we de route al kennen, hem al eerder hebben uitgeprobeerd. En dat is eeuwig zonde, want het onbekende, onuitgeprobeerde is nu juist het terrein waar we afhankelijk van zijn, willen we ons blijven ontwikkelen, vernieuwen en verbeteren.

Het probleem is alleen dat het betreden van dit terrein irrationeel lijkt. Om deze stap te wagen, is namelijk een in zekere zin ongefundeerd – want niet gebaseerd op enige kennis over de toekomst – vertrouwen nodig.

Ik zal een voorbeeld geven: de eerste keer dat ik ging liften, stond ik met een vriend op het benzinstation aan het begin van Gooischeweg, in Amsterdam. We waren op weg naar Berlijn, wat betekent dat je een weg aflegt die vrijwel volledig horizontaal op de kaart aangegeven staat, als één lange, rechte lijn richting het oosten. De eerste mensen die we aanspraken waren op weg naar Emmen, in het verre noordoosten van Nederland. "Maar jullie mogen best mee."

Niet wetend hoe moeilijk of makkelijk het zou zijn om een lift te vinden, besloten we er maar voor te gaan. "Dan zijn we in elk geval iets naar het oosten opgeschoten," zo redeneerden we. Oerstom, natuurlijk, want zie vanuit Emmen nog maar eens een lift naar Berlijn te vinden. Maar het scheen ons op dat moment echt logisch toe. Ons doel: ten oosten van waar we ons bevonden geraken. Onze keuze: deze mensen vriendelijk bedanken – zonder te weten waar we dan zouden belanden – of met ze meegaan – met de zekerheid dat we in elk geval iets naar het oosten zouden verplaatsen.

Instrumenteel denken heeft de neiging om het zekere voor het onzekere te nemen, en daarmee snijdt het zichzelf in de vingers. Onzeker betekent immers dat je nergens vanuit kan gaan, niet ver vooruit kan denken, geen route kan uitstippelen; maar het betekent ook dat je mogelijkheden creëert. Hoe langer je het uit kan houden zonder plan, des te groter is de kans, statistisch gezien, dat je iemand tegenkomt die precies de goede richting op gaat.

Na de nodige oefening (en het doorbrengen van een onfortuinlijke nacht op het treinstation van Osnabrück, bloedchagrijnig, wachtend op de eerste trein naar Berlijn) kwam ik er dan ook achter wat er bij het liften, en bij het bereiken van welk doel dan ook, het allerbelangrijkst is: de moed om je in het onzekere te storten. Kunnen omgaan met het tijdelijke niet-weten.

“In de lentestormen staan, zonder de angst dat er straks geen zomer zal komen,” schreef de Duitse dichter Rainer Maria Rilke begin vorige eeuw in één van zijn brieven aan de jonge aspirant-dichter Franz Xaver Kappus. “Die zomer komt toch! Maar slechts voor de geduldigen, die leven alsof de eeuwigheid voor hen ligt, zorgeloos, stil en weids.”

ZORGeloos, stil, WEIDS

Maar hoe vinden we te midden van al onze plannen en de drukte van het dagelijks leven nog de ruimte om ons op te stellen als één van Rilkes geduldigen, die leven alsof de eeuwigheid voor hen ligt – zorgeloos, stil en weids?

Met andere woorden: hoe zorgen we er voor dat we wel een doel voor ogen hebben en nastreven, maar dat we onze denk-vrijheid en ruimte voor niet-weten behouden? Zoals ik eerder stelde, zit de ruimte die daarvoor nodig is geenszins van nature besloten in het instrumentele denken dat ontstaat vanuit doelgerichtheid. Sterker nog: hoe doelgerichter iemand is, hoe minder ruimte er over blijft om ‘het even niet te weten’. Terwijl

De succesparadox

Vanuit die laatste gedachte ontstond de oplossing: Minke Tromp begon onlangs www.succesparadox.nl – een website vol met reflectieoefeningen die drukbezette mensen in een halfuur kunnen doen. De oefeningen zijn op zorgvuldige wijze geformuleerd, op zo’n manier dat ze het denken sturen: even weg van de instrumentele koers, het onbekende terrein opzoekend. Leden van de website stellen zelf de regelmaat waarmee ze willen reflecteren in, en kiezen van te voren de momenten waarop ze daar tijd voor willen maken. Vervolgens worden ze – op het moment dat ze een reflectiemoment missen – op een inhoudelijke en persoonlijke manier via de mail herinnerd aan bovenstaand verhaal, en dus het belang van die reflectiemomenten. Zo kan men het cruciale niet-weten toch een vaste plek in het dagelijkse, doelgerichte leven geven en – zo hoopt Minke – de succesparadox ontstijgen.

evenredig daaraan het belang van die ruimte groeit – om daadwerkelijk iets waardevols te bereiken.

Is de oplossing dan het compleet opgeven van het streven naar succes? Dat toch ook niet, want het doelgerichte is wel degelijk nodig voor het realiseren van een doel. Zonder de wens om er te komen, kom je er ook niet. En het instrumentele denken dat uit die wens voortkomt is eveneens wel degelijk nodig – in de eerder beschreven staat van niet-weten is het niet mogelijk om beslissingen te nemen, dus het doen voortduren van die staat zal alleen maar leiden tot een gebrek aan actie; ook bepaald geen recept voor succes.

NIET-WETEN

Wat nodig is, is dus een gezonde, gebalanceerde combinatie van doelgerichtheid en niet-weten. Een sterke, instrumentele koers waarbij we desalniettemin met enige regelmaat even aanleggen in de haven – om ons af te vragen of we nog wel de goede kant uit varen. Maar dat gebeurt, jammer genoeg, dus niet vanzelf.

Omdat er in het instrumentele denken steeds minder ruimte is voor niet-weten, wordt ook het belang daarvan snel vergeten, of als ondergeschikt aan allerlei andere, prangende zaken ervaren. “Dit moet morgen af”, “dat kan niet wachten”, “ik heb nu écht even geen tijd” – reflecteren blijft uit zichzelf eeuwig onderaan de prioriteitenlijst staan. Die ruimte moet worden bevochten, wil ze überhaupt bestaan. Om mijn vraag te beantwoorden, zou ik dus willen zeggen: het is mogelijk om instrumenteel te denken zonder in één van haar valkuilen te stappen, maar daar is ijzersterke discipline voor nodig – of externe hulp. ■